

Щрихи към политическата активност на Кошутовата емиграция и на унгарската общественост във връзка с Руско-турската война от 1877–78 г.

Тенка Пейковска

Институт за исторически изследвания – БАН

В предлагания тук текст разглеждаме събития, които са слабо познати както в българската, така и в унгарската историография – може би защото са по-скоро идейни начинания без съдбоносни резултати, но все пак те представляват интерес, тъй като са част от политическото многообразие в Унгария и България по време на съдбоносната за родината ни Руско-турската война от 1877–78 г., а имат и отношение към идеята за възстановяването на унгарската държавност. Наличната засега изворова база, съдържаща сведения за проявите на унгарското присъствие в българските земи по време на изострянето на Източната криза в средата на 70-те години на XIX в. и на Руско-турската война очертава само отделни негови щрихи и разкрива някои негови най-общии тенденции.

Влияние върху политическите възгледи на кошутовите емигранти на Балканите (включително в България) през 60-те и 70-те години на XIX в. оказват гледището на техния идеен водач Лайош Кошут и унгарското обществено мнение. Позицията на унгарската общественост към събитията на Балканите се характеризира с подчертана подкрепа на турската кауза, симпатии към турския народ, открито туркофилство, силен страх от панславизма и произтичащи от него антируски настроения, граничещи с русофобство. Тези политически тенденции в Унгария се обясняват с виждането, че през XIX в. Османската империя вече не е агресивна сила, а мирен съсед. Страхът от експанзията на Русия и обстоятелството, че съседството на

Щрихи към политическата активност на Кошутовата емиграция и на унгарската общественост...

една слаба Турция е за предпочитане. Проявите на унгарско–турското братство се основават на туранизма – идеята за унгарско–турско етническо родство.¹

Въздействие върху унгарското обществено мнение оказват схващанията на Лайош Кошут, които той обобщава в едно „отворено” писмо от 11 януари 1869 г.² по повод на позициите на унгарската крайна левица към Съглашението между Австрия и Унгария от 1867 г. за създаването на дуалистична държава и движението против него. Там водачът на унгарската революция от 1848–49 г. и на унгарската политическа емиграция разграничава интересите на Унгария от общата външна политика на Австро-Унгария. Л. Кошут смята, че единствената допирна точка между тях е стремещът да не се допуска по-нататъшното разрастване на мощта на Русия. Във всичко останало общата външна политика на Монархията противоречи на унгарските интереси, които изискват да се води политика на ненамеса в отношенията между Портата и народите в Османската империя. През 1869 г. той вижда унгарската позиция в бъдещото развитие на събитията по следния начин: ако Портата успее „да умилостави народите си и, съюзявайки се с тях, да се превърне в самостоятелна жизнеспособна сила”, то ще има гаранция срещу руската експанзия. Ако обаче „болният човек” е смъртно болен, Унгария не е заинтересована „да поддържа вегетирането му”, защото така християнските народи в Османската империя ще бъдат тласнати към Русия. „В наш интерес е чрез свободата на тези народи да издигнем преграда срещу руските завоевателни цели. Справедливостта и братството... изискват от нас унгарците да поддържаеме приятелски неутралитет към стремежите на източните християнски народи за свобода. Когато бъдат свободни, те ще са наш естествен съюзник срещу външни интервенции.”³

¹ Major Z. Az Orosz-Török háború (1877-1878) és a magyar politikai közvélemény. Bp. 1981. Disszert. Kézirat, 13, 37.

² Kossuth L. Felelet sokáknak. (II. levél). Turin, 11.01.1869. – In: Kossuth Lajos iratai. VIII. köt. Sajtó alá rendezte Kossuth F. Bp., 1900, 221-223.

³ Пак там.

Вижданията на Лайош Кошут за целите на руската политика имат отношение към възгледите му за панславизма. Тях той излага в три писма от 1871 г., написани по повод на искането на чешката нация за автономия и „провалянето на чешката автономия поради унгарско министерско влияние”⁴. Според Кошут пред политическото единство на Унгария стои една пречка – „опиращият се на властта на московеца панславизъм”. Той се опасява, че след противопоставянето на унгарците на чешката автономия панслависткото движение ще залее Унгария и ще се обърне срещу унгарците; изказва мнението, че единствената превантивна мярка срещу панславизма е Унгария да работи за това всеки славянски народ, който разполага с исторически обусловена национална територия и исторически изразена национална индивидуалност, да бъде свободен и да може да решава самостоятелно националните си въпроси⁵. Прозиращият в изказванията му страх от Русия е разбираем, тъй като унгарската революция, чиито водач е бил, е разгромена с помощта на Русия. Левите политически емигранти споделят схващанията на Кошут, но реалностите на Балканите ги подтикват да действат съобразно изискванията на конкретната политическа обстановка.

До Съглашението се достига след сложни и продължителни политически борби между привържениците на дуализма и на независима Унгария. Живеещият в изгнание в Италия Л. Кошут е непримирим противник на Съглашението. Неговите сподвижници и съмишленици считат споразумението с Хабсбургите пагубно за Унгария, тъй като чрез него страната не постига пълната си независимост. След участието на Унгарската легия в обединението на Италия, унгарската емиграция продължава стратегията си да изчаква нов подходящ момент за политическа акция срещу Австрия, когато да направи опит за постигането на пълната независимост на Унгария. Затова Кошутовата емиграция и нейните симпатизанти наблюдават революционното раздвижване на Балканите през 60-те и 70-те години на

⁴ Kossuth L. levele, Turin, 5.11.1871. – In: Kossuth L. iratai..., Vol. VIII, 386.

⁵ Пак там, 387.

Щрихи към политическата активност на Кошутовата емиграция и на унгарската общественост...

XIX в. Както те, така и турските, и австро-унгарските власти се опасяват от всеобщо въстание под водачеството на Русия.

Кошутовите емигранти, пребиваващи в българските земи (малцина на брой), активизират политическата си дейност отново в средата на 70-те години на XIX в., когато вследствие на въстанията в Херцеговина, Босна (юни 1875) и България (април 1876) и на Сръбско-турската война (юли 1876) се изостря Източната криза. Тяхната позиция по време на Руско-турската война се оформя под влияние на унгарското обществено мнение, което обаче се разграничава от официалната външна политика на Австро-Унгария.

Споменатите балкански събития предизвикват Двудеинната монархия да се откаже от политиката си да бъде запазена цялостта на Османската империя⁶. Още през юли 1876 г. Австро-Унгария получава предложение от страна на Русия за съвместни действия срещу Турция. А през януари 1877 г. Австро-Унгария и Русия подписват в Будапеща тайна конвенция, според която по време на предстоящата война Австро-Унгария се задължава да спазва доброжелателен неутралитет.

Унгарското обществено мнение първоначално симпатизира на революционната борба на южнославянските народи, но когато се разбира, че въстаниците са подкрепени от Русия, то застава на страната на Турция⁷. Въпреки заявената официална позиция на Австро-Унгария за спазване на неутралитет унгарският периодичен печат (вкл. правителствените вестници) призовава Австро-Унгария да се противопостави на настъплението на Русия към Балканите. Нарастващите турски военни успехи и възникналата голяма вероятност дори Белград да бъде превзет подтикват унгарското обществено мнение към протурски действия. От есента на 1876 г. до лятото на 1877 г. в Унгария се организират масови младежки демонстрации на унгарско-турско приятелство, като след избухването на Руско-

⁶ Major Z., Op. cit., 16.

⁷ Пак там, 13, 37; Diószegi I. Az Osztrák-magyar monarchia külpolitikája 1867–1918. Bp., 2001, 185.

турската война започва „движение за митинги” в защита на цялостта на Османската империя и за война срещу Русия.

Начело на младежкото движение е Дюла Лукач⁸, журналист от в. „Egyetértés” [„Съгласие”] – единствения ежедневник на опозицията, борещ се за независимостта на Унгария и поддържащ връзки с големия родолюбец⁹. И тази косвена връзка с Кошут не е случайна: той следи развитието на общественото мнение в Унгария и изразява позицията си в няколко „отворени” писма, където изтъква, че „Източният въпрос е въпрос на руската експанзионистична политика”¹⁰. В хода на войната Лайош Кошут променя становището си от 1869 г., като вече защитава необходимостта да бъде запазена целостта на Османската империя, тъй като нарушаването ѝ би довело до руска експанзия¹¹. Той смята, че освободените с руска помощ южнославянски народи само ще сменят своя господар и това е опасно с оглед на независимостта на Унгария, защото на мястото на Османската империя няма да се „въздигнат” свободни народи, които няма да застрашават свободата на Унгария, а зависими от Русия държави¹². Под влияние на неговото виждане и поради инициативността на лявата „Партия за независимост” (известна още като „Кошутова партия”) протурските демонстрации в Унгария се превръщат в движение. А организаторите – Дюла Лукач и Дюла Сюч – често се позовават на събитията от 1849 г., когато след погрома на унгарската революция емиграцията е приета в Османската империя и на благодарността, която Унгария дължи на Турция за този акт¹³. Дватама се заемат да организират и посещение на унгарска младежка делегация в Истанбул, за да връчат почетна сабя на

⁸ Дюла Лукач (1851–1906) – по време на Руско-турската война е военен кореспондент на в. „Egyetértés” [„Съгласие”].

⁹ НБКМ–БИА, ф. 570, а.е. 22, л. 2.

¹⁰ Писма на Л. Кошут от 3 и 12 дек. 1876 г. – В: Kossuth Lajos iratai. Vol. IX. Sajtó alá rendezte Kossuth F. Bp., 1902, 102-103.

¹¹ Politikai Újdonságok, 1877 (12.11.), № 37, 438-439.

¹² Kossuth Lajos iratai, ... Vol. IX., 102-103.

¹³ Lukács Gy. A török nemzet vendégei. A magyarországi törökrokonszenvi tüntetések és a konsztantinápolyi út története. Bp. 1877, 1.

*Щрихи към политическата активност на Кошутовата
емиграция и на унгарската общественост...*

турския военачалник Абдул Керим – победител в Сръбско-турската война.¹⁴ За да не се противопоставя на официалната политика на Австро-Унгария за доброжелателна ненамеса в евентуална руско-турска война, унгарският министър-председател Калман Тиса уведомява външният министър на Монархията Дюла Андраши, че счита младежката инициатива за частно начинание¹⁵.

Опитвайки се да се измъкне от дипломатическата изолация в навечерието на Руско-турската война, в знак на отговор турското правителство взема решение да върне на Унгария заграбените при завладяването на Буда кодекси от будимската библиотека на крал Матияш Корвин. По този повод отново започват съвместни действия между унгарското и турското правителството да се организира посещение на турска официална делегация в Австро-Унгария, чиито главен координатор е унгарският турколог Бела Ергоди. Предвижда се посещението на делегацията да е съпроводено от бляскаво посрещане по пътя ѝ към Будапеща¹⁶, като има специална програма за премианването ѝ през Русе. Там турската делегация е посрещната от Д. Лукач и унгарският депутат Имре Салай, от местните унгарци и турски власти¹⁷. В документалното наследство на Георги Силаги е запазено едно писмо от Йеньо Алмаши¹⁸ (който придружава от унгарска страна турската делегация, идваща от Истанбул) до Б. Ергоди¹⁹. От него се разбира, че делегацията е била в Русе на 25 април 1877 г. и е била „забавена“ там. Според Б. Ергоди австро-унгарското външно министерство прави постъпки пред турското правителство да върне турската делегация²⁰. Като причина то изтъква обстоя-

¹⁴ Пак там.

¹⁵ Major Z., Op. cit., 28.

¹⁶ Erödi B. Csók Jasa! Török küldöttség látogatásának emlék-könyve. Bp., 1877; Szalay I. Török vendégeink elé Rusztcasukig és velök vissza Pestre. Kaposvárott, 1877.

¹⁷ Szalay I., Op. cit., 4; НБКМ-БИА, ф. 570, а.е. 22, л. 1.

¹⁸ Граф Йеньо Алмаши служи във войската на император Максимилиан I в Мексико. Вж. Szádeczky-Kardoss L. A székely puccs 1877-ben. Székely légió szervezése az orosz-török háborúban. Bp., 1920, 15.

¹⁹ НБКМ-БИА, ф. 570, а.е. 4, л. 1.

²⁰ Erödi B., Op. cit., 19.

елството, че идването ѝ в Будапеща би попречило на взаимношенията между двете държави и би предизвикало големи политически усложнения. В крайна сметка организаторите излизат от ситуацията, заявявайки в отговор на Виена, че пътуват като частни лица, а предаването на 35-те кодекса става във Виена – в скромна атмосфера.

Спряхме се на възгледите на Лайош Кошут и на протурското движение в Унгария не само, защото те влияят върху позицията на унгарците на Балканите по време на Руско-турската война, а и защото някои от станалите събития засягат българските земи и въвличат и тукашните унгарци. Така например, през пролетта на 1877 г., в началото на Руско-турската война по инициатива на революционната емиграция в Турция се планира организирането на Полска, Унгарска и Секелска легии, които да подпомогнат турските войски по време на военните действия. Тази идея се ражда още по време на посещението на унгарската младежка делегация в Истанбул за връчването на почетната сабя. Първоначално турската страна възлага тази задача на бившия кошутов генерал Дьорд Клапка, по това време „домашния военен стратег на султана“ (както го нарича унгарският вестник „Politikai Újdonságok“ [„Политически новости“])²¹, който обаче отказва – поради напредналата си възраст; всъщност в. „Times“, а и доклад на интернунция на Австро-Унгария в Истанбул граф Ференц Зичи²² съобщават, че Клапка е работил за „осуеяването на предвиджданото образувание на един унгарски легион“²³. Въпреки мнението на Клапка и несъгласието на австро-унгарския посланик в Истанбул султанът разрешава формирането на унгарска легия, която да се сражава в Руско-турската война за каузата на Османската империя. Покровител на унгарската легия е зет му, Махмуд Дамат паша, който упълномощава с тази задача живеещия в

²¹ Abdul Kerim és Klapka. – Politikai Újdonságok, 1877, N 31 (31.08.), 371; Halász I. Egy létünk nemzedék. Bp., 1921, 484–497.

²² Граф Ференц Зичи (1811–1900) – унгарски дипломат. Интернунций на Австро-Унгария в Истанбул (1874–1879).

²³ В. „Politikai Újdonságok“ (1877, N 23 от 6.06.) цитира в. „Times“; също MOL, K 149, 1877–1. cs.– 4. t., 7–8. o.

*Щрихи към политическата активност на Кошутовата
емиграция и на унгарската общественост...*

Истанбул подполковник Калман Чутак бей²⁴ – бивш хонвед, участвал в революцията от 1848 г. Портата сключва с Чутак договор, според който осигурява на унгарската легия оръжие и продо-волствие и разрешва командването да е на унгарски език; финансови средства турското правителство не предоставя, а предлага за тази цел, както и за набирането на доброволци в Унгария да се организира специален комитет²⁵.

Подробности около подготовката на Унгарската легия в Турция разкриват както документи от личния архивен фонд на кошутовият емигрант Георги Силаги – по това време аптекар в Русе (писма до него от Калман Чутак, „Наредба за поведението на господа офицерите и подофицерите, делегирани да се вербуват в Унгарска легия в Турция”), така и документи от архивния фонд на унгарското министерство на вътрешните работи (преписка между К. Тиса и Д. Андраши).

Още преди началото на войната унгарската емиграция в региона има готовност за действие. Ето какво пише на Георги Силаги неговият колега А. Кьормьоци от Букурещ: „Тук в Букурещ се виждат руски войски ежедневно да отиват към Дунава. Само в Калафат са концентрирани 30.000 души, за да се подсигури по-нататъшния им преход в случай, че турците искат именно там да преминат. ... Тука имаме ние достатъчно хора; затова вие ни пишете, ако нещо предприемете...”²⁶

През май 1877 г. от Русе Калман Чутак излиза с прокламация към „унгарците, живеещи в Османската империя” да участват в „турско-унгарска войскова част” под негово командване²⁷. Опитът да бъде организирана унгарска легия се пред-

²⁴ Калман Чутак (1820–1896) – военен и адвокат; осъден на смърт за участието си в унгарската революция (впоследствие смъртната му присъда е заменена с принудителен труд); помилван през 1857 г. Известно време работи във военното министерство. Вж. Vona G. Tábornokok és tőzrztisztek az 1848–49.évi szabadságharcban. Вр., 2000, 293. Според З. Майор именно Клапка предлага К. Чутак за организирането на унгарската легия. Вж. Major Z., Op. cit., 9.

²⁵ Szádeczky–Kardoss L., Op. cit., 9.

²⁶ НБКМ–БИА. ф. 570. а.е. 12. л. 1.

²⁷ Egyetértés, 1877 (6.06.), № 135; НБКМ–БИА, ф. 570, а.е. 29, л. 1, а.е. 37. л. 3, а.е. 38. л. 1.

приема в Русе. От преписката на К. Чутак с Г. Силаги²⁸ се разбира, че в началото на юни 1877 г. Чутак все още пребивава в Шумен и Русе; там той има познати – българи и унгарци, сред които агитира. „Нареждането относно набирането на офицери и подофицери за Унгарската легия в Турция” е подписано от „Чутак бей, главнокомандващ на турската Унгарска легия” в Шумен на 1 юни 1870 г. Според съдържанието на „Нареждането” в Легията се предвижда да бъдат наемани мъже между 20- и 40-годишна възраст, които се записват доброволно; за да не бъде нарушаването на унгарските закони, се забранява в Легията да влизат евреи, които разполагат с документ за окончателно освобождаване от военна служба в Австро-Унгария; който е глава на семейство, не може да бъде последван в лагера от членове на семейството му.²⁹”

Седмица по-късно вече от Русе К. Чутак изпраща на Г. Силаги друго писмо³⁰, в което му съобщава, че го „назначава за командир на първи конен отряд на създаващата се” легия и му нарежда да се яви при него, за да положи клетва. Предвижда се в легията да участват и българи. Чутак напуска Шумен на 22 юни 1877 г., определяйки състоянието, в което оставя нещата, като „застой на делото”³¹.

Той възнамерява да остане в Истанбул една седмица и после да се завърне в Шумен. Както се разбира от думите му в писмото, междувременно неговите сподвижници подготвят и някаква акция, поради която се предвижда да се спрат влаковете. Вероятно в случая става дума за действията на Габор Угрон³². Последният възнамерявал да организира в Секелфолд (Szeklerland, Трансилвания) таен отряд, който да навлезе в Молдова и да взриви мостът над р. Серет, където преминавала единствената железопътна линия; така той

²⁸ НБКМ–БИА, ф. 570, а.е. 29, л. 1; а.е. 37, л. 3; а.е. 38, л. 1.

²⁹ Пакт там, а.е. 37, л. 3.

³⁰ Пак там, а.е. 38, л. 1.

³¹ Пак там.

³² Габор Угрон (1847–1911) – участва във Френско-пруската война от 1870 г. на страната на французите в доброволческия отряд на Гарибалди. Вж. Szádeczky–Kardos L., Op. cit., 11.

*Щрихи към политическата активност на Кошутовата
емиграция и на унгарската общественост...*

възнамерявал да пресече пътят на руснаците за снабдяване с продоволствие и съответно да ги принуди да се оттеглят, да предизвика суматоха, която да преопредели поражението им³³.

В докладите и шифрованите телеграми на граф Ференц Зичи има двусмислени съобщения за лицето Йозеф Чатари – бивш лейтенант от Седми полк и по-късно администратор на жп-гарата в Лошонц: от една страна там се казва, че Чатари отива по призива на Чутак, за да се запише в легията; а от друга страна страна, Чатари се опитва да компрометира Чутак, като го обвинява „в користни цели“³⁴ и чрез граф Зичи моли да се направи съобщение в унгарските вестници за това, че легията не се е образувала и че „призивът на Чутак бил само една заблуда“³⁵; както съобщава Зичи Чатари иска „да се сложи край на движението на Калман Чутак“³⁶. По всичко личи, че Йозеф Чатари е изпратен като агент на унгарското правителство именно с цел да попречи на Чутак, тъй като образуването на Легията противоречи на официалната позиция на Австро-Унгария за ненамеса във войната; унгарското правителство се дистанцира от неговата дейност, представя я като лично начинание. В писмото си до Д. Андраши К. Тиса изказва следното мнение: за „състоянието на нещата може да се съобщи във вестниците обаче без подписа на императора – и в това отношение вече е направено необходимото“³⁷.

Унгарската легия така и не се сформира – поради липса на финансиране и на достатъчно доброволци. Унгарците–доброволци (немного на брой) се сражават в подразделенията на турската армия и в полската легия край Шумен през август 1877 г.³⁸

○ Полската легия се сформира в Истанбул по инициатива на Атрур Цимерман, който успява да набере едва 58 доброволци. През лятото на 1877 г. той заминава с войниците си на бойното поле – в Шумен и се обръща с молба към главнокомандващия на турската армия на Балка-

³³ Szádeczky–Kadoss L., Op. cit., 7.

³⁴ MOL, K 149, 1877–14. t., 11–12. o.

³⁵ Пак там, 13–14. o.

³⁶ Пак там.

³⁷ Пак там, 11–12. o.

³⁸ Egyetértés, 1877 (26.09.), № 227.

ните да разпределя поляците–дизертъори от руската армия в полската легия³⁹. Относно целите ѝ унгарският военен кореспондент Д. Лукач пише, че поляците изчакват „пръв удобен случай да нахлуят в Руска Полша и да организират революция“⁴⁰.

○ През лятото на 1877 г. се планира организирането и на Секелска легия; започва набирането на доброволци в комитатите Удвархей, Чик, Харомсек (Трансилвания). Главните действащи лица са споменатия Габор Угрон и Балаж Орбан⁴¹, с когото Калман Чутак се познава и поддържа връзки; също споменатият вече граф Йеньо Алмаши е набелязан за военна-чалник на Секелската легия⁴².

Обобщавайки казаното дотук (в подкрепа на мнението на цитирания унгарски историк проф. Л. Кардош–Садецки) смятаме, че опитите на унгарската политическа емиграция да организира по време на Руско-турската война на българска земя една унгарска легия в помощ на турската армия не са авантюристично начинание, а брънка от таен източно-европейски заговор, в основата на който стои политиката на Великите сили за запазване на цялостта на Османската империя. Анализът на привлечените в това изложение архивни и други извори очертава Руско-турската война от 1877–78 г. като един от факторите за раздвижване на Кошутовите емигранти – тук не става дума за масово движение, а по-скоро за движение на отделни групи и лица от унгарското население – на унгарски политически емисари в Балканския регион (Дунавските княжества, България и Сърбия), на унгарци–участници във войната, а градовете Русе и Шумен се открояват като центрове на тяхната политическа активност по време на Руско-турската война.

³⁹ Szádeczky–Kardoss L., Op. cit., 8.

⁴⁰ Egyetértés, 1877 (26.07.), № 185.

⁴¹ Балаж Орбан (1830–1890) – през 1849 г. събира в Истанбул отряд от 150 души в помощ на унгарската революционна армия. След революцията живее в емиграция. В Унгария се завръща през 1859 г. – живее в Трансилвания. От 1871 г. народен представител на унгарската „Партия на независимостта“.

⁴² Szádeczky–Kardoss L., Op. cit., 15, 22.